

UOT 811.1/2**FARS DİLİNİN ORFOQRAFIYA VƏ ORFOEPIYASI
HAQQINDA QEYDLƏR****C.N.MƏMMƏDZADƏ**
Bakı Dövlət Universiteti
mhjavanshir @ mail.ru

Məqalədə müasir fars dilinin orfoqrafiya və orfoepiyasına dair bir sıra əsas və işlək mövzular tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Fars dilində işlənən bir sıra alınma, xüsusən də ərəb söz və söz birləşmələrinin və milli sözlərin müasir imla qaydaları nöqtəyi-nəzərindən yazılış və oxunuş qaydaları tədqiq olunmuş, məsələyə yeni prizmadan nəzər salınmışdır. Bir neçə oxu və imla variantı olan leksik vahidlərdən, fars yazısında istifadə olunan diakritik işarələrdən bəhs edilmiş, söylənilən fikirlər elmi cəhətdən əsaslandırılmış və müxtəlif misallarla zənginləşdirilmişdir.

Ərəb dilindən fars dilinə külli miqdarda sözlərlə yanaşı bir çox qrammatik ünsürlər də keçmişdir. Ərəb sözlərinin və söz birləşmələrinin tərkibində işlənən (ə) müəyyənlik artiklinin tələffüzü bütün sözlərdə eyni deyildir. Fars dilində bir qrup sözün iki və daha artıq imla variantı vardır. Bu, dildə omofon hərflərin mövcudluğu ilə əlaqədardır. Bir neçə imla forması olan müxtəlif leksik məzmunlu məfhumlar qrammatik vəzifələrinə görə isim, sifət və fel kimi əsas nitq hissələrinə məxsus olur. Bəzi leksik vahidlərin lüğətlərdə göstərilən müxtəlif orfoqrafik şəkillərinin hamısı müasir fars yazısında eyni dərəcədə işlənir.

Açar sözlər: şəmsi və qəməri hərflər, əlef-e kutah, əlef - e məmdud, tələffüz qaydaları, imla qaydaları

Fars dilinin tərkib hissəsini təşkil edən orfoqrafiya və orfoepiya bu dilin varlığı və tarixi təkamülü üçün fəvqəladə əhəmiyyətə malikdir. Dilin inkişafını şərtləndirən başlıca amillərdən sayılan istər orfoqrafiya, istərsə də orfoepiya kimi fonetik kateqoriyalarda tam sərbəstlik mövcud deyildir. Düzgün yazı normalarının toplusu olan orfoqrafiya və düzgün tələffüz qaydalarının məcmusu olan orfoepiya arasında tabelilik deyil, qarşılıqlı rəbitə vardır. Dilin biri digərindən ayrı olmayan orfoqrafik qaydaları və orfoepik normaları arasında üzvi bağlılıq bərqərarır. Orfoqrafiya və orfoepiya fars ədəbi dil normalarının ümummilli səviyyəyə yüksəlməsinə və işləklilik kəsb etməsinə böyük təsir göstərir.

[dayerətolboruc] ekliptika
[seğətoleslam] islamda dini titul
[torfətöl'eyn] bir göz qırpmı, bir an
[leylətölğədr] qədir gecəsi

Müasir fars yazısında bu kimi ərəb sözlərində və tərkiblərində, bəzən ټ (tə mərbutə) əvəzinə ت (te) hərfi yazılır. Məsələn:

[ayətollah] ayətulla (dini titul)
[hoccətoleslam] hüccətülislam (dini titul)
[səlat] dua, ibadət

Fars dilində bir qrup sözün iki və daha artıq imla variantı vardır. Bu qrupa mənaca canlıların, növbənöv bitkilərin, çeşidli qida, ədviyyat və dərmanların, təbiət hadisələrinin, əmək alətləri, məişət avadanlığı və cihazların, tarixi məkanların, coğrafi yerlərin, titul, şəxs və qohumluq əlaqələrinin adları, eləcə də hal-vəziyyət və hərəkət bildirən sözlər daxildir. Məsələn:

[otu] ütü
[estəxr] göl, gölməçə
[emperatur] imperator, şahənşah
[təbərzed] nabat, ağappaq qənd
[tus] Tus (şəhər)
[tufan] tufan
[təhmaseb] Təhmasib
[somağ] sumaq
[ğurbağə] qurbağa
[yörge] yorğa, at yerişi

Fars dilində bir neçə imla forması olan müxtəlif leksik məzmunlu məfhumlar qrammatik vəzifələrinə görə isim, sifət və fel kimi nitq hissələrinə məxsus olur. Məsələn:

[tərxun] tərxun
[təşt] tas, ləyən
[ğati] qarışıq
[yalğuz] yalqız, tək
[təpidən] döyünmək
[ğəltidən] yuvarlanmaq

Fars dilində bəzi sözlərin bir neçə yazı variantının olması, əsasən omofon hərfələrin mövcudluğu ilə əlaqədardır. Misallar:

[ələm şənge] qalmaqal, hay-küy

[batri] batareya
[taleş] talış

[oxtapus] səkkiz ayaqlı

[estəbl] tövlə

[həlim] səbirli, təmkinli

[houle] əl-üz dəsmalı

[azuğə] azuqə, ərzaq

[zoğal] kömür

[ğəlyan] qəlyan

[boğçə] boğça

Bəzi sözlərin lüğətlərdə göstərilən müxtəlif orfoqrafik şəkillərinin hamısı müasir fars yazısında eyni dərəcədə işlənir. Misal olaraq, tarixən həm (te), həm də (ta) ilə yazılan [otağ], [belit], [təbaşir], [nəft], [tehran], [italiya] kimi sözlər bu gün yalnız (te) ilə yazılır:

Fars dilində bir sıra alınma sözlərdə [a] səsinə ifadə edən (əlef) sözün ortasında və sonunda (mədd) ilə yazılır. Üzərində işarəsi qoyulan (əlef) hərfi (əlef - e məmdu) adlanır. Məsələn:

[məab] oxşar, bənzər, kimi (şəkilçi)

[fərengiməab] Avropapərəst

[məaxez] mənbələr, qaynaqlar

[monşəat] məktublar toplusu

[reaktor] reaktor

[seans] seans

[hevea] hevea ağacı

[soal] sual

[papua] Papua

[ruanda] Ruanda

[nikaraqua] Nikaraqua

[samuay-e baxtəri] Qərbi Samuay

Yuxarıdakı misallardan aydın olur ki, sözün ortasında və sonunda sərbəst qrafik işarəsi olmayan sait səslərdən sonra işlənir. Müqayisə edin:

[məal] son, axır

[mal] var-dövlət, sərvət

[mələndiş] uzaqgörən

[mələndiş] var-dövlət düşünən, mənfəətgüdən

Fars dilində bəzi omoqraf səciyyəli sözlər vasitəsilə tələffüz və məna cəhətdən müəyyənləşir. Məsələn:

[ğəran] birləşmə, yaxınlaşma

[ğor'an] Quran

Fars dilində bir sıra ərəb mənşəli sözlərin sonunda ع (ye) hərfi [a] kimi oxunur. Həmin sözlərdə [a] səsinə ifadə edən ع hərfinə (ələf-e kutah), yəni «qısa ələf» deyilir. Məsələn:

[həttə] həttə
 [səkna] yaşayış
 [zoha] səhərçağı
 [’ələhedde] əlahiddə, ayrıca
 [mosənnə] iki qat
 [moctəbə] seçilmiş, imtiyazlı
 [morteza] seçilmiş, imtiyazlı
 [mostəfə] təmiz, pak
 [yəhya] Yəhya
 [vosta] orta

Bəzən ع (ye) hərfi üzərində «qısa ələf» ( ) işarəsi qoyulur: «Qısa ələf» təsviri ilə ع hərfinin [a] səsinə bildirməsinə işarə olunur. Məsələn:

[tə’ala] hər şeydən uca
 [fəta] cavan
 [mölğa] ləğv olunmuş

Müasir fars yazısında «qısa ələf»li sözlərin bir çoxu həm ع (ye), həm də tələffüz olunduğu kimi (ələf) - lə yazılır. Məsələn:

[ə’la] əla
 [soğra] ən kiçik (qız)
 [təmənna] təmənna, xahiş
 [mostəsna] istisna
 [təvəlla] dostluq
 [moğtəda] rəhbər

Fars dilində həm ع (ye), həm də (ələf) ilə yazılan ərəb mənşəli sözlər bəzən yazılışdan asılı olaraq iki tələffüz formasına malik olur. Məsələn:

məna [mə’ni]
 [mə’na]

Fars dilində işlənən ərəb mənşəli sözlərin bir neçəsində [a] səsi tələffüz olunur, lakin yazıda öz əksini tapmır. Məsələn:

[əllah] Allah, Tanrı
 [elah] Allah, ilahilik
 [elahe] ilahə
 [elahi] İlahi
 [elahıyyat] ilahiyyat
 [’ələhaza] bu səbəbdən, buna görə

* Ərəbcə isə (ələf məğsurə) adlanır.

[lehaza] buna görə, bu səbəbdən

[mə'haza] buna baxmayaraq

Fars dilində «Quran»ın orfoqrafiyasına uyğun yazılan bu tipli ərəb sözlərinin bəzisi tələffüz olunduğu şəkildə, yəni ' (əlef) - lə də yazılır. Məsələn:

[elah]

[elahe]

[elahi]

[elahdiyyat]

Dil canlı orqanizm kimi zaman-zaman inkişaf edib irəlilədikcə onun orfoqrafik qaydaları da qanunauyğun şəkildə yenilənir və təkmilləşir. Fars dilində həmin yenilənmə prosesi kortəbii və təsadüfi surətdə deyil, bu dilin tarixi ümumi inkişaf qanunlarına müvafiq tərzdə baş verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əlizadə H., Hatəmi N.M. Fars dili. Bakı: Azərbaycan Dövlət Tədris-Pedaqoji Ədəbiyyatı, 1961, 482 s.
2. Farsca-Azərbaycanca lüğət (M.Nağısoylunun redaktorluğu ilə). Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 640 s.
3. Hatəmi N.Z. Fars dili. Bakı: Maarif, 1984, 374 s.
4. Qaradağlı V.A. Təcvid. Bakı: Elm, 2011, 360 s.
5. Məmmədov Ə.C. Ərəb dili. Bakı: Maarif, 1998, 618 s.
6. Məmmədzadə C.N. Fars əlifbasının tədrisi. Bakı: Nafta-Press, 2013, 125 s.
7. Rüstəмова T.Z. Fars dili. Bakı: Əl-Huda, 2008, 396 s.
- 8.
- 9.
- 10.
- 11.
- 12.
- 13.
14. Баранов Х.К. Арабско-русский словарь. М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1962, 1187 с.
15. Pazargadi A. Easy Persian (book 1). Tehran: Rahnama, 1385, 73 p.
16. Aslanoglu O. Kendi kendine kolay farsca. İstanbul: Kilim, 2009, 376 s.

ЗАМЕТКИ ПО ОРФОГРАФИИ И ОРФОЭПИИ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА

Дж.Н.МАМЕДЗАДЕ

РЕЗЮМЕ

Наряду с многочисленными словами в персидский язык из арабского перешло большое количество грамматических элементов. Произношение определенного артикля (аль), который употребляется в составе арабских слов и словосочетаний, неодинаково во всех словах. Группа слов в персидском языке имеет два и более варианта письма. Это связано с омофонами, которые существуют в языке. Понятия с разными лексическими значениями, имеющие несколько форм письма, относятся к существительным, прила-

гательным и глаголам по грамматическому принципу. Не все орфографические формы некоторых лексических единиц, которые даются в словарях, употребляются одинаково в современном персидском письме.

Ключевые слова: буквы шамси и гамари, алеф-е кутах, алеф-е мамдуд, правило произношение, правило правописание.

COMMENTS ON THE ORTHOGRAPHY AND ORTHOEPY OF THE PERSIAN LANGUAGE

J.N.MAMMADZADE

SUMMARY

A lot of grammatical elements in the Persian language are derived from Arabic along with many other words. The pronunciation of definite article (al) used in the structure of Arabic words and word combinations is not the same in all words. Some group of words have two or more variations, which is related to the existence of omophonic letters in the Persian language. Some different lexical words with different spellings belong to the main parts of speech, such as noun, adjective and verb for their grammatical functions.

Key words: Shamsi and Gamari letters, alef-e kutah, alef - e mamdud, pronunciation rules, spelling rules.